

СФЕРА ТОРГІВЛІ Й РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

УДК 339.3+658.6+640.43 /1-22(477)

Булах Т. М.

Досліджено стан торгівлі та ресторанного господарства в сільській місцевості України й визначено проблеми їх розвитку. Проведено статистичний аналіз даних Державного комітету статистики, розраховано показники розвитку, проведено структурний аналіз і виявлено основні тенденції розвитку торгівлі та ресторанного господарства на селі.

За результатами зазначеного аналізу визначено бажані напрями їх розвитку та шляхи подолання виявлених проблем. Основну увагу приділено необхідності посилення державного впливу на галузь торгівлі й ресторанне господарство.

Ключові слова: торгівля, товарообіг, магазини, кіоски, ринок, споживання, ресторанне господарство, оптимізація.

СФЕРА ТОРГОВЛИ И РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

УДК 339.3+658.6+640.43 /1-22(477)

Булах Т. Н.

Исследовано состояние торговли и ресторанного хозяйства в сельской местности Украины и определены проблемы их развития. Проведен статистический анализ данных Государственного комитета статистики, рассчитаны показатели развития, проведен структурный анализ и обнаружены основные тенденции развития торговли и ресторанного хозяйства на селе.

По результатам отмеченного анализа определены желаемые направления их развития и пути преодоления выявленных проблем. Основное внимание уделено необходимости усиления государственного влияния на отрасль торговли и ресторанное хозяйство.

Ключевые слова: торговля, товарооборот, магазины, киоски, рынок, потребление, ресторанное хозяйство, оптимизация.

TRADE AND RESTAURANT BUSINESS SPHERE IN RURAL AREAS OF UKRAINE: STATE, PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

UDC 339.3+658.6+640.43 /1-22(477)

T. Bulakh

Trade and restaurant business state in rural areas of Ukraine has been studied and the problems of their development have been defined. The statistical analysis of the State Statistics Committee data has been carried out, the indexes of development have been calculated, structural analysis has been held and the main tendencies of trade and restaurant business development in rural areas have been revealed.

According to the results of the mentioned analysis desirable directions of their development and the ways of overcoming the educed problems have been determined. Special attention is paid to the necessity of strengthening the state influence on trade and restaurant industry.

Key words: trade, commodity turnover, shops, stalls, market, consumption, restaurant business, optimization.

Сільська соціальна інфраструктура є матеріальною та організаційною основою задоволення життєвих потреб населення. Проте незадовільні економічні та соціальні умови прискорюють вимирання села, розширюють зони суцільної незаселеності сільських територій, розпорошують і знижують рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури. Для припинення негативних процесів у соціальній інфраструктурі села необхідно здійснити комплекс заходів щодо поліпшення обслуговування сільських жителів, опрацювати практичні кроки збереження та відновлення матеріальної бази соціальної інфраструктури [1], зокрема торгівлі і ресторанного господарства. Саме це зумовлює актуальність даної публікації.

У країнах з розвинутою ринковою економікою приділяється велика увага управлінню розвитком торгівлі і ресторанного господарства у сільській місцевості. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили такі відомі вітчизняні вчені, як: С. Гудзинський, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Хвесик, В. Юрчишин,

К. Якуба; зарубіжні – Л. Ван Депоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч та багато інших. Однак, незважаючи на різноплановість та глибину проведених досліджень, ця проблема залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз стану торгівлі і ресторанного господарства у сільській місцевості України, виявлення проблем та надання пропозицій щодо перспектив їх розвитку, враховуючи досвід країн з ринковою економікою.

Однією з основних складових соціальної інфраструктури села є забезпечення якісного обслуговування мешканців сільських територій закладами торговельної сфери. На жаль, протягом останніх десятиріч ситуація з торговим обслуговуванням сільського населення в Україні залишається складною. Це стосується всіх без винятку сільських територій нашої держави. Протягом 1995 – 2011 рр. відбулося значне скорочення об'єктів роздрібної торгівлі. Найбільше скорочення серед об'єктів роздрібної торгівлі мали магазини – тільки протягом 1995 – 2000 рр. відбулося скорочення їх мережі майже удвічі. Кількість магазинів роздрібної торгівлі у сільській місцевості зменшилася від 48,2 тис. од. у 1990 р. до 12,7 тис. од. у 2011 р., або в 3,7 раза, об'єктів торгівлі напівстаціонарних – від 3,5 тис. до 2,8 тис. од., або в 1,2 раза [2].

Забезпеченість населення об'єктами роздрібної торгівлі така: на 10 000 осіб наявного сільського населення припадає 9 магазинів та 2 напівстаціонарних об'єкти. Загальна торговельна площа магазинів у 2011 р. становила 941 тис. кв. м, а з розрахунку на один магазин – 74 кв. м, на 10 000 осіб – 660 кв. м. Хоча згідно із затвердженими ще у 1992 р. нормативами, забезпеченість торговельною площею магазинів у розрахунку на 1 000 жителів має становити 250 кв. м. Для порівняння – в розвинутих країнах фактична забезпеченість населення на 1 000

жителів становить 600 – 800 кв. м. Сільська торговельна мережа характеризується дрібними магазинами, близько половини з них мають лише одного продавця. Понад 1/2 сіл взагалі не мають магазинів, деякі з них обслуговуються заїжджими автолавками, а решта – населення яких змушене отоварюватись у сусідніх селах. Найбільша кількість об'єктів роздрібної торгівлі у Вінницькій (1 324 од.),

Київській (1 293 од.), Львівській (863 од.) та Житомирській (794 од.) областях. Різниця в мережі роздрібної торгівлі між містом та селом становить 68 % від загальної кількості підприємств [3]. І хоча вважається, що доступність торговельних закладів повинна відповідати пішохідній доступності магазинів усередньому становить 3,5 км. Найгірша ситуація у Миколаївській (4,85 км), Сумській (4,48 км) та Чернігівській (4,57 км) областях. Згортання мережі роздрібної торгівлі на селі негативно впливає на рівень життя населення, яке не має змоги отримати якісний товар за помірну ціну.

Загалом торгове обслуговування сільських територій відзначається недостатнім рівнем не лише за кількісними, але й за якісними показниками. Типовим для села є невеличкий ринок, на якому місцевих жителів майже немає, якщо ж вони там з'являються, то продають переважно фрукти та овочі з підсобного господарства, часом молочну продукцію [4].

Соціальна значущість торгових ринків виявляється в наданні додаткових робочих місць для вивільнених з інших галузей економіки працівників, а також реалізації товарів за нижчими, ніж у торговельних підприємствах, цінами в умовах низьких реальних доходів населення.

Проблемам створення ефективних ринкових систем розподілу продовольства приділяється пріоритетна увага в усіх економічно розвинутих країнах. Особливий інтерес при цьому виявляється до створення системи оптових продовольчих ринків. Наприклад, у Франції діють десятки великих оптових ринків спеціалізованого й універсального характеру, на яких реалізується понад 50 % поголів'я великої рогатої худоби, 75 % овець, 45 % овочів і фруктів. Ціни, які встановлюються на оптових продовольчих ринках, є орієнтиром при визначенні договірних цін і гарантованих закупівельних цін державою. Схожі тенденції характерні для США. Якщо до 1980-х років їхня законодавча база орієнтувалась на підтримку "сімейної ферми", то Закон "Про продовольчу безпеку США" (1985 р.) виділив два стратегічні напрями: перший передбачав розвиток великих господарств, тобто основних виробників товарної продукції; другий – розвиток дрібних і середніх ферм для збереження стабільності в сільських районах. Продаж продукції, що швидко псується, у великих містах і промислових центрах, таких, як: Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Філадельфія, Бостон, Чикаго, Балтімор та ін., в основному здійснюється через оптові продовольчі ринки. Наприклад, тут реалізується близько 40 %

плодоовочевої продукції США [5].

В Україні чисельність ринків з продажу споживчих товарів за період 1995 – 2010 рр. зросла у 2,2 раза. Однак в основному це відносно дрібні утворення, зорієнтовані на обслуговування жителів прилеглих територій: середня чисельність працівників ринків становить 12 осіб, середня кількість торгових місць – 321 [6].

Основна частина продавців приїжджають з наближених містечок. Вони торгують продуктами харчування, одягом, взуттям, господарчими товарами та інструментами. Часто торгівля ведеться без дозволів і сертифікатів, тому невідомо, наскільки така продукція відповідає встановленим стандартам якості [1].

Ураховуючи, що транспортне сполучення погане, а більшість селян – пенсіонери, для котрих будь-які поїздки – складна справа, такі маленькі ринки для них – фактично чи не єдина можливість придбати все необхідне для господарства. Якщо через село проходить автомобільна траса, то селяни виставляють біля дороги на продаж городину, фрукти та яйця. Усе це здійснюється без відповідного санітарного контролю та дозволів, проте державних заготівель, куди б можна було здавати вироблену на власному господарстві продукцію, практично немає, єдина альтернатива – віддавати перекупникам продукцію за заниженими цінами [7].

Обсяг роздрібного товарообороту, що є одним із найважливіших показників розвитку торговельної сфери в сільській місцевості, має тенденцію до зростання. Так, у 2011 р. він становив 29,4 млрд грн, що на 20 % більше показника попереднього року. Найвищі темпи зростання були характерні для Дніпропетровської (41,0 %), Київської (28 %), Вінницької (25 %) та деяких інших областей. Має місце й ефективне використання основних засобів даної сфери діяльності. Якщо обсяг товарообороту в розрахунку на одну особу у 2000 р. становив 210 грн, то у 2011 р. – 2 119 грн. Аналіз показника з огляду на регіони свідчить про поглиблення територіальних відмінностей. Якщо у 2000 р. між регіонами з найбільшим і найменшим обсягами різниці становила 4,7 раза, то у 2011 р. найнижчий рівень товарообороту було зафіксовано у Львівській області (350 грн), а це на 83 % менше середньоукраїнського показника, у Сумській (978 грн) – менше на 53,8 %, а найвищий був у Київській області – 7 783 грн. Різниця між найбільшим і найменшим показниками – 22,2 раза. Разом із тим позитивні тенденції в розвитку торгівлі супроводжуються низкою негативних проявів, серед яких наповнення споживчого ринку нелегальною фальсифікованою продукцією низької якості, при цьому інколи така продукція несе пряму загрозу для здоров'я населення. У результаті надходження на ринок великої кількості контрабандної продукції сформувався потужний сектор тіньової економіки, який активно протидіє зусиллям держави щодо формування цивілізованого ринку [3; 5].

Важливим чинником динаміки товарообороту є платоспроможний попит. Економічна криза, зниження обсягів виробництва в реальному секторі економіки, безробіття призвели до зменшення купівельної спроможності населення і значного скорочення фізичного обсягу продажу товарів та послуг. Так, у 2000 р. грошові витрати домогосподарств на продовольчі товари в Україні перевищили 74,1 % загальних витрат. Для порівняння: середньостатистична американська сім'я у вказаному році витратила на продукти харчування близько 11 % свого бюджету. Натомість витрати на непродовольчі товари та послуги скоротилися до 7,5 %. У 2010 р. у домогосподарствах, грошові витрати яких перевищували величину прожиткового мінімуму, на продовольчі товари

витрачалось 59,9 % сукупних витрат сімейних бюджетів [3; 8].

Однак негативні моменти, що спостерігалися в роздрібній торгівлі протягом останніх 15 років, поряд з іншими чинниками, не могли негативно не позначитися на споживанні населенням основних продуктів харчування.

За період 2000 – 2010 рр. споживання продуктів харчування сільським населенням на одну особу трохи зросло, за виключенням молока та сиру (-0,9 л), картоплі (-3,1 кг), цукру (-0,2 кг) та хліба (-0,2 кг). Відповідно до цього сформувалася енергетична цінність та вміст поживних речовин у харчуванні населення. Це підтверджує, що якість харчування селян, незважаючи на те, що саме вони є виробниками більшості продуктів харчування, за період 2008 – 2010 рр. знизилася. Це пояснюється як зменшенням енергетичної цінності середнього добового раціону на 139 ккал, так і вмістом у ньому вуглеводів. В Україні за показником середньодушового рівня харчування зафіксоване значне відставання від рекомендованих фізіологічних норм споживання продуктів харчування. У більшості населення України харчування не збалансоване за кількістю білків, жирів і вуглеводів.

Калорійність середньодобового раціону в розрахунку на душу населення знизилася з 3 740 ккал у 2000 р. до 3 601 ккал у 2011 р., або майже на 4 %. За загальною калорійністю Україна перевищила раціональні норми споживання, що застосовуються в країнах ЄС, США та ін. [5]. Калорійність на сучасному етапі забезпечується шляхом надмірного споживання рослинних білків, які містяться у хлібних продуктах, і вуглеводів, які містяться в картоплі та цукрі.

Отже, споживчий ринок сільської місцевості України відрізняється обмеженим асортиментом, поглибленою тенденцією щодо проблемності якості продукції та відповідності її стандартам продовольчої безпеки, низькою купівельною спроможністю сільських жителів, а також згортанням мережі підприємств об'єктів роздрібної торгівлі.

Ресторанне господарство як підрозділ сільської соціальної інфраструктури – це загальнодоступна мережа, яка складається з їдалень, закусочних, буфетів, магазинів кулінарних виробів, кафе-терів, кафе, барів, ресторанів та інших закладів. Діяльність їх спрямована на задоволення потреб споживачів у харчуванні, різноманітних продуктах харчування, а також на раціональне використання вільного часу людини [1].

У 2011 р. мережа ресторанного господарства на селі включала 7,1 тис. об'єктів, що на 30,4 % менше, ніж у 2000 р. Серед регіонів спостерігається значна диференціація у розміщенні об'єктів ресторанного господарства. Найбільша їх кількість у Вінницькій (767 од.), Тернопільській (627 од.) і Волинській (594 од.) областях, найменша – в Запорізькій (91 од.), Луганській (87 од.) та Миколаївській областях (98 од.). Забезпеченість населення на 10 000 осіб наявного сільського населення об'єктами ресторанного господарства становить 5 ресторанів і 265 місць, що на 28,6 і 4,3 % відповідно менше рівня 2000 р. Отже, відбувається поступове згортання їх мережі. Різниця у мережі ресторанного господарства між містом та селом становить 55 % від загальної кількості підприємств [2; 3].

Водночас роздрібний товарооборот ресторанного господарства в сільській місцевості у 2011 р. склав 884 млн грн і зріс протягом 1995 – 2011 рр. на 232 %. Таке динамічне зростання є характерним для всіх без винятку регіонів. Значно нижчі темпи зростання цього показника були у Дніпропетровській (25 %), Луганській (50 %), Миколаївській (33 %) і Херсонській (30 %) областях.

Безперечно, значна частина цього зростання зумовлена підвищенням цін, тобто інфляційним чинником.

Забезпеченість сільського населення місцями на підприємствах ресторанного господарства за 2000 – 2011 рр. суттєво зменшилася і становила у 2011 р. 378 тис. місць, що на 65 тис. місць менше, ніж у 2000 р.

Кількість місць у розрахунку на 10 000 населення в регіональному розрізі коливається від 61 місця у Одеській області до 684 у Сумській, а в середньому по Україні – 265 місць [2].

Отже, протягом 2000 – 2011 рр. у сфері ресторанного господарства на селі погіршилися показники ділової активності та фінансової стійкості підприємств. Важливим методом визначення перспектив їх розвитку є проведення сегментації ринку відповідних послуг залежно від характеру споживачів: харчування при навчальних закладах, громадське харчування за місцем роботи, громадське харчування на ринку туристичних послуг тощо, оскільки окремі підсистеми ресторанного господарства, наприклад шкільне харчування, потребують допомоги від регіональної влади, тоді як інші, наприклад ресторанне обслуговування, здатні розвиватись самостійно на ринкових принципах [5]. Зміна системи адміністративного управління призвела

до перерозподілу прав і обов'язків регіональних адміністрацій та їх вертикальних взаємовідносин із центральними органами влади і підприємницькими структурами. Якщо раніше централізовано доводились плани розвитку мережі, забезпечення окремих контингентів працюючих і учнів, то нині, після зупинки значної кількості промислових підприємств і передачі об'єктів соціальної інфраструктури до комунальної власності, питання забезпечення харчування вийшли з-під контролю як керівництва промислових підприємств, так і регіональних органів управління.

Тому розвиток ресторанного господарства у нових умовах господарювання потребує модернізації системи управління як на загальнодержавному та регіональному рівнях, так і на рівні окремих підприємств та організацій.

Отже, нинішня ситуація у сфері торгівлі і ресторанного господарства, що склалася в сільській місцевості України, вимагає такого:

- досягнення збалансованості попиту та пропозицій на ринку предметів споживання;
- задоволення попиту споживачів при високій якості обслуговування і мінімальному рівні витрат, пов'язаних з процесом обігу продукції;
- повніше забезпечення населення в товарах і відповідних послугах;
- покращення якості продукції через вивчення попиту на товар, нарощування темпів зростання товарообігу;
- прискорення просування товару від виробника до споживача;
- поліпшення рівня та технічної оснащеності галузі, вдосконалення форм обслуговування споживачів;
- формування стратегії щодо прискореного впровадження і використання електронних форм введення бізнесу.

Використання нових підходів до розвитку сфери торгівлі та ресторанного господарства, вдосконалення методів державного регулювання дасть змогу відновити і зміцнити інфраструктурний потенціал, оптимізувати фінансові потоки, поліпшити на цій основі рівень задоволення відповідних потреб сільського населення, підвищити роль галузей у забезпеченні комплексного соціального розвитку регіонів, створити передумови для

залучення інвестицій.

Література: 1. Орлатий М. К. Проблеми розвитку основних галузей соціально-побутового призначення в сільській місцевості [Електронний ресурс] / М. К. Орлатий. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nrzd/2011_1/14.pdf. 2. Україна в цифрах 2011 : стат. зб. – К. : ДП "ІАА", 2012. – 250 с. 3. Роздрібна торгівля України у 2000 – 2010 роках : стат. зб. – К., 2011. – 191 с. 4. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) : науково-аналітична доповідь / [В. В. Борщевський, Х. М. Прутула, В. С. Крупін та ін.] ; Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 60 с. 5. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи : монографія / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 620 с. 6. Україна в цифрах 2010 : стат. зб. – К. : ДП "ІАА", 2011. – 250 с. 7. Лазоренко С. Незнищенна торгівля / С. Лазоренко, Н. Бакалова // Нова доба. – 2010. – Червень. 8. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку : монографія / В. І. Куценко ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : Наукова думка, 2010. – 735 с.

References: 1. Orlatiy M. K. Problemy rozvytku osnovnykh haluzey sotsialno-pobutovoho pryznachennia v silskii mistsevoosti [Development problems of main social sectors in rural areas] [Electronic resources] / M. K. Orlatiy. – Access mode : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nrzd/2011_1/14.pdf. 2. Ukraine in tsyfrakh 2011 : stat. zb. [Ukraine in figures 2011 : statistical collection]. – K. : DP "IAA", 2011. – 250 p. 3. Rozdribna torhivlia Ukrainy u 2000 – 2010 rokakh : stat. zb. [Retail trade of Ukraine in 2000 – 2010 : statistical collection]. – K., 2011. – 191 p. 4. Problemy ta perspektyvy rozvytku silskykh terytorii Ukrainy (na prykladі Karpatskoho rehionu) : naukovo-analitychna dopovid [Problems and prospects of development of rural territories of Ukraine (on the example of Carpathians region) : scientific and analytical lecture] / [V. V. Borshchevskiy, Kh. M. Prytula, V. Ye. Krupin ta in.]: Instytut rehionalnykh doslidzhen. – Lviv, 2011. – 60 p. 5. Sotsialnyi rozvytok Ukrainy: suchasni transformatsii ta perspektyvy : monohrafiya [Social development of Ukraine: modern transformations and prospects : monograph] / S. I. Bandur, T. A. Zaiats, V. I. Kutsenko ta in. ; za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof., chl.-kor. NAN Ukrainy B. M. Danylyshyna. – 2-he vyd., dop. i pererob. – Cherkasy : Brama-Ukraina, 2006. – 620 p. 6. Ukraine in tsyfrakh 2010 : stat. zb. [Ukraine in figures 2010 : statistical collection]. – K. : DP "IAA", 2011. – 250 p. 7. Lazorenko S. Neznyshchenna torhivlia [Ineradicable trade] / S. Lazorenko, N. Bakalova // Nova doba. – 2010. – Cherven. 8. Kutsenko V. I. Sotsialnyi vektor ekonomichnoho rozvytku : monohrafiya [Social vector of economic development: monograph] / V. I. Kutsenko ; za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof., chl.-kor. NAN Ukrainy B. M. Danylyshyna. – K. : Naukova dumka, 2010. – 735 p.

Інформація про автора

Булах Тетяна Миколаївна – канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі (01042, Україна, м. Київ, вул. Чигоріна, 57, e-mail: rla79@list.ru).

Інформація об авторе

Булах Татьяна Николаевна – канд. екон. наук, доцент кафедри международного менеджмента и маркетинга Украинского

государственного университета финансов и международной торговли (01042, Украина, г. Киев, ул. Чигорина, 57, e-mail: rla79@list.ru).

Information about the author

T. Bulakh – Ph.D. in Economics, Associate Professor of International Management and Marketing Department of Ukrainian State University of Finance and International Trade (57 Chyhorina St., 01042, Kyiv, Ukraine, e-mail: rla79@list.ru).

Рецензент

*докт. екон. наук,
професор Лепейко Т. І.*

*Стаття надійшла до ред.
31.01.2013 р.*

